

DE DIALECTOMETRISCHE INDELING VAN OVERIJSSSEL

Abstract

A major question within dialectology has always been the classification of separate dialects into larger units. Until recently, this question could only be answered impressionistically (by visual inspection). A great leap forward was made by dialectometry, as classifications became based on well described statistical analyses of data sets. The work of Hoppenbrouwers (2001) and Heeringa & Nerbonne (2004, 2006), both from Rijksuniversiteit Groningen, is an example of such an approach. They took the *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* (RND) as a starting point for their analysis. However, the material from the RND is rather old, and it is mainly phonological or morphological. The large scale of the whole Dutch language area allows only for a few measuring points per province, leaving most of the places out. Recent work of Wieling, Heeringa & Nerbonne is based on the Goeman-Taeldeman-Van Reenen-project (GTRP), but the larger number of transcribers especially in Overijssel evokes other problems.

In our focus on the Dutch province of Overijssel, we take material for the *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten* as an input. This recently collected material includes not only phonological or morphological material, but lexical differences as well, and even things like greeting formulas. A data set was constructed for 60 towns in the province of Overijssel, based on more than 60 variables, which were transformed to 200 binary characters. The resulting dendrogram will be presented and discussed.

⁽¹⁾ Stichting GrensOverschrijdende Streektaalen, Kampen; Leerstoelgroep Biosystematiek, Wageningen University and Research Centre; Nederlands Instituut voor Ecologie NIOO (KNAW), Heteren. Correspondentieadres: Postbus 244, 8260 AE Kampen, e-mail hscholtmeijer@ijsselacademie.nl. De auteurs bedanken de anonieme beoordelaars van *Taal en Tongval* voor hun commentaar.

1. Inleiding

De laatste jaren staat de dialectometrie stevig in de belangstelling, internationaal (zie bijv. Rexová, Frynta en Zrzavý 2003 en de daar gegeven verwijzingen) en ook in het Nederlandse taalgebied. Voor dat laatste kunnen we wijzen op de studies van de broers Hoppenbrouwers (1988, 2001) en van Heeringa (2004), Heeringa & Nerbonne (2006) en Wieling, Heeringa & Nerbonne (2007). Zij passen de dialectometrie toe op de indeling van de Nederlandse dialecten. Daarmee pakken ze een vraag op die al vanaf het begin van de Nederlandse dialectkunde speelt: hoe verhouden de Nederlandse dialecten zich tot elkaar, hoe kunnen we de schier eindeloze variatie in het Nederlandse taalgebied schematiseren in een overzichtelijke classificatie? En wat zijn de achtergronden van de gevonden relaties: hoe is de structuur tot stand gekomen?

Tot voor enige decennia vond de beantwoording van die vragen vooral plaats op basis van de intuïtie. Men trachtte de intuïtie een objectieve basis te geven door de dialectgebieden af te bakenen met isoglossen, op de loop waarvan de dialectoloog nu eenmaal geen invloed uitoefent. Maar de keuze van de isoglossen, het verheffen van een bepaalde isoglosse boven andere door haar de status van dialectgrens te geven, was natuurlijk wel weer een kwestie van dialectologische intuïtie (zie ook Scholtmeijer 1999:56). In de perceptieve dialectologie is deze keuze gedemocratiseerd door ook de meningen van de dialectsprekers mee te laten wegen. Aan het einde van de jaren zestig vindt dit democratiseringsproces een hoogtepunt in de beroemde kaart in *Van Randstad tot Landrand* (Daan 1969). Bijna veertig jaar na de publicatie duikt deze kaart nog links en rechts op als dé indelingskaart van de Nederlandse dialecten – steevast met de foutieve mededeling dat de oplopende nummering van de dialecten iets te maken heeft met een oplopende afstand tot het Nederlands (zie bijv. Van der Sijs 2004:43), iets wat Daan overigens zelf nooit gezegd heeft.⁽²⁾ Maar ook voor deze kaart geldt: de grenzen blijven gebaseerd op intuïties, al zijn het intuïties van veel mensen, mensen die dagelijks om zich heen het dialect ervaren.

⁽²⁾ Zij heeft het alleen over de intensiteit van de kleuren. Binnen elk dialectgebied (lees: elke kleur) kan de afstand tot het Nederlands van de verschillende variëteiten wel bepaald worden, maar de afstand die variëteiten uit *verschillende* dialectgebieden tot het Nederlands hebben, is het vergelijken van appels met peren. Het Limburgs (nr. 17) staat echt niet veel dicht bij het Nederlands dan het Stadsfries (nr. 28). De kaart heeft vier hoofdkleuren (blauw, groen, rood, en geel), maar slechts één doorlopende nummering, die dus niet parallel loopt met de kleuren. De nummering dient alleen voor de identificatie van de dialectgebieden in de legenda. De verwarring is waarschijnlijk begonnen toen men de kaart in zwart/wit ging afdrukken, bijv. in Entjes (1974). Zie ook Scholtmeijer (1999:135).

Het werken met intuïties is een verlegenheidsoplossing geweest, zoals men in de dialectologie zelf ook terdege beseft heeft. Maar hoe had men ooit de feiten kunnen laten spreken, wanneer het om zo enorm veel feiten ging: klanken, woordvormen, woorden in alle mogelijke combinaties, die van dialect tot dialect bovendien weer verschillend zijn? Pas de opkomst van computers, met hun capaciteit om enorme hoeveelheden gegevens te verwerken en verschillende combinaties door te rekenen, heeft het mogelijk gemaakt om uitspraken over de indeling van de dialecten te doen op basis van uitsluitend die dialectdata.

In dit artikel willen we een voorbeeld laten zien van zo'n dialectometrische indeling. Daarbij richten we ons op de dialecten die gesproken worden in de provincie Overijssel, met daaraan toegevoegd het Duitse grensgebied. Is het mogelijk om deze dialecten volgens een bestaande classificatiemethode in groepen onder te verdelen, en hoe zien die groepen er dan uit? Houdt de gevonden indeling verband met bepaalde niet-taalkundige (bijv. historische) factoren? Is de volgens deze dialectometrische methode tot stand gekomen indeling in overeenstemming met eerdere, meer intuïtieve, indelingen van dialectologen en met de *communis opinio* in Overijssel?

2. Eerdere onderzoeken op basis van de RND en het GTRP

Eerdere computationele indelingen van het geheel van de Nederlandse dialecten gaan in hun berekeningen uit van de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* (RND) (Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers 1988, 2001, Heeringa 2004 en Heeringa & Nerbonne 2006) of het Goeman-Taeldeman-Van Reenen-Project (GTRP) (Wieling, Heeringa & Nerbonne 2007). De voor- en nadelen van de RND en GTRP blijven ten dele in die dialectometrische studies gehandhaafd.

Een duidelijk voordeel van het werken met de oudste afleveringen van de RND is dat de opname plaatsvond in een tijd waarin het dialect nog niet zo onder druk stond van de standaardtaal, en dus wat minder aan erosie onderhevig was. Aan de andere kant betekent dit, dat de 21ste eeuwse dialectometrische publicaties op basis van de RND deels een sterk verouderd (namelijk vooroorlogs) dialect laten zien. Deels, want er zijn ook heel wat naoorlogse opnamen, tot in de jaren zeventig aan toe. Dat betekent, dat dialectometrische peilingen van het hele Nederlandse taalgebied aggregeren over data die in de loop van een halve eeuw verzameld zijn, en dus amper met elkaar te vergelijken zijn (vgl. ook Goeman en Taeldeman 1996, m.n. blz. 42).

Het inbedden van de woorden in hele zinnen, zoals dat bij de RND gebeurde, is waarschijnlijk de kwaliteit van het vertaalde ten goede gekomen. Toch is de

RND grotendeels een klank- en vortatlas; dat voor de *Atlas van de Nederlandse Klankontwikkeling* (ANKO) het RND-materiaal werd genomen, spreekt wat dat betreft boekdelen. Blancquaert, de vader van de RND, zag zijn atlassen vooral als een demonstratie van de verschillende ontwikkelingen die de West-Germaanse klankvormen in de Nederlandse dialecten hadden doorgemaakt (1948:13). De lexicale variatie heeft de RND met een gerust hart over kunnen laten aan de *Taalatlas* en natuurlijk aan de dialectwoordenboeken, met name de woordenboeken die een groter gebied in kaart brengen.⁽³⁾ De focus op klank en vorm geldt a fortiori voor het GTRP, dat aan de basis gestaan heeft van de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* resp. *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (FAND resp. MAND).

De dialectometrische indeling op basis van het GTRP (Wieling, Heeringa & Nerbonne) is gebaseerd op opnames die in een relatief kort tijdsbestek zijn gemaakt, en dus niet als bij de RND over meerdere generaties aggregeren. Maar daar zit ook een nadeel aan. De compacte opnameduur van het GTRP heeft tot gevolg gehad dat men in tegenstelling tot de RND soms met veel opnemers per gebied heeft moeten werken, al is dit ook weer per gebied verschillend. In heel Drenthe zijn *alle* opnames/transcripties gedaan door GK (we hanteren de afkortingen van de cd-rom met de GTRP-transcripties en metadata (Van den Berg 2003)), soms geassisteerd door AO en soms door BB. In Overijssel zijn er niet minder dan *tien* opnemers/transcribenten bezig geweest, zonder uitzondering individueel. In Twente, dat met veertien plaatsen in het GTRP vertegenwoordigd is, waren dat er niet minder dan zes. Daarvan heeft HV vijf plaatsen voor haar rekening genomen, en de overige negen plaatsen zijn dus over vijf verschillende opnemers/transcribenten verdeeld.

Als we nu naar de indeling op basis van de RND in Heeringa 2004 (m.n. het kaartje op p. 231) kijken, zien we dat Overijssel daar een eenheid is – ook als zodanig benoemd – en dat Drenthe in twee stukken uiteenvalt: ‘Overijssel’ in het zuiden, ‘Groningen’ in het noorden. De grens tussen de twee gebieden volgt keurig de lijn tussen RND deel 14 en RND deel 16, inclusief het knikje ten noorden van Emmen. In het artikel van Wieling, Heeringa en Nerbonne op basis van het GTRP-materiaal is Drenthe (één opnemer/transcribent) één, grote, zwarte en dus coherente driehoek. Overijssel (tien opnemers/transcribenten) daarentegen biedt een nogal versnipperde aanblik.

Het verschil in indelingen tussen die gebaseerd op de RND en die gebaseerd op het GTRP voor wat betreft Drenthe en Overijssel kan geen gevolg zijn van de

⁽³⁾ Lexicale variatie is evenwel niet geheel afwezig in de RND. De oppositie heit-vader blijkt zelfs een van de sterkste ‘waterscheidingen’ in het Nederlandse dialectlandschap (Heeringa 2004:267).

factor tijd. Daarvoor is het interval tussen beide opnamen in juist deze gebieden veel te klein: het gaat hier om het laatste RND-deel, met opnames medio jaren zeventig, dus maar tien jaar gemiddeld vóór de GTRP-opnames. Waarschijnlijk is er een andere factor in het spel, namelijk homogeniteit vs. heterogeniteit in opnemers/transcribenten. Hinskens en Van Oostendorp (2006:103-122) troffen ook belangrijke effecten van de transcribenten in het GTRP-materiaal. Ook Goeman en Wattel concluderen ‘dat het uitfilteren van transcribenteneffecten zinvol is’ (2006:97).

3. Nieuw onderzoek, toegespitst op de provincie Overijssel

De RND bevat gegevens voor ongeveer 2.000 plaatsen. Zowel Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers als Heeringa werken om die reden met een steekproef uit het materiaal: een gelimiteerd aantal plaatsen is onderzocht (bij Heeringa 350 plaatsen, waarvan 28 in Overijssel). Het GTRP heeft 613 plaatsen, waarvan 47 in Overijssel. Voor het totaalbeeld van de Nederlandse dialecten is dat adequaat, de provinciale dialectologie mist daardoor wel wat nuances. Wanneer we van een bepaalde plaats in Overijssel willen weten tot welk ‘ondergebied’ hoort, en op welke gronden, staan we in de bestaande onderzoeken toch vaak met lege handen.

Veelal onderscheidt men in Overijssel twee grote delen: Twente en het westen van Overijssel. Maar met name in het overgangsbied zijn er vraagtekens: horen Den Ham, Hellendoorn of Nijverdal nu bij Twente of West-Overijssel (De Ruiter 2001, Van Reenen 2001)? De vraag is allerminst academisch nu de Provincie Overijssel twee streektaalconsulenten subsidieert die beiden hun eigen ‘territorium’ hebben, t.w. Twente en West-Overijssel. Het is de vraag of die indeling behalve aan een politieke ook aan een taalkundige realiteit beantwoordt, en hoe precies het werkerrein van de beide streektaalconsulenten, en de instituten waar ze aan verbonden zijn, eruit zou moeten zien.

3.1 Het onderzochte materiaal: het *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten*

Om nu een indeling van Overijssel te krijgen die gebaseerd zou zijn op een grote verzameling langs empirische weg verkregen data, en bovendien contemporaine data, hebben we ons aan een bewerking gezet van de woorden die samengebracht zijn in het *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten* (2000-...)

Het materiaal voor het *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten* is hoofdzakelijk verzameld door middel van een schriftelijke enquête, maar is – zeker

waar het om de verificatie van de klanken ging – aangevuld met veldwerk ter plaatse of, voor een enkele vraag, telefonische interviews (door de eerste auteur van dit artikel). We hebben ons voor dit onderzoek voornamelijk beperkt tot de reeds verschenen delen, die over ‘het huis’ handelen, en die dus een afgeronde materiaalverzameling bevatten. Het grootste deel van dit materiaal is in 1998-1999 verzameld, maar het veldwerk en de telefonische interviews zijn tot in 2005 doorgegaan.

Niet alle woorden in deze (drie) afleveringen van ‘het huis’ zijn in het onderzoek betrokken. Bij de keuze van de in het onderzoek te betrekken woorden hebben we ons door de volgende overwegingen laten leiden:

1. De woorden moeten een duidelijk variatiepatroon laten zien. Woorden die binnen de Overijsselse dialecten geen variatie vertonen (fonologisch, morfologisch of lexicaal) werden dus buiten beschouwing gelaten.
2. Soms is de variatie duidelijk niet-geografisch, maar gaat het om synoniemen: meerdere woorden voor één begrip. De synoniemen komen in elk dialect voor. Dat de ene plaats woord X heeft opgegeven, en een andere plaats woord Y, moet als een toevalligheid worden beschouwd; het had net zo goed andersom kunnen zijn. De vermelding in het woordenboek van de plaats waar het woord is aangetroffen, heeft dan voornamelijk als functie om te laten zien dát het is aangetroffen, en eventueel nog de frequentie (aantal plaatsen), maar weerspiegelt niet de werkelijke geografische verspreiding. Deze woorden hebben we ook buiten beschouwing gelaten.
3. Naast de zuiver lexicale variatie zijn er woorden in de beschouwing betrokken als demonstratie van een fonologisch of morfologisch verschijnsel. Zo is weglating van de *h* onderzocht in het woord *huis*. In principe kunnen we elk woord in het woordenboek dat (in de Nederlandse lemmatitel) met een *h* begint laten meenemen in de berekeningen, maar er is uitsluitend voor het woord *huis* gekozen. Andere *h*-woorden, zoals *haard* of *hondenhok* zijn buiten beschouwing gelaten. In een woordenboek zit doorgaans niet veel variatie in het weglaten van de *h*: een dialect dat dat in het ene geval doet, zal dat ook in alle andere gevallen doen. Door slechts één woord te kiezen, in dit geval *huis*, wordt voorkomen dat een relatief vaak voorkomend verschijnsel zoals de *h* een sterk stempel gaat drukken op de uiteindelijke indeling van de Overijsselse dialecten.
4. Hetzelfde woord, *huis*, dient daarnaast om bijvoorbeeld de palatalisatie van de Westgermaanse *û* te demonstreren (zie ook de volgende para-

graaf). Nu is de palatalisatie van wgm. *û*, zoals algemeen bekend mag worden verondersteld, juist een van die gevallen waarin in Overijssel lexicale diffusie optreedt. Er zijn dialecten waarin (*h*)*uus* én *moes* wordt gezegd (Van Reenen 2006). Bij het optreden van lexicale diffusie hebben we meerdere woorden in onze beschouwing betrokken, ook woorden die in andere woordenboekdelen dan uitsluitend ‘het huis’ te vinden zijn.

5. Er zijn dialectkenmerken die zich niet goed met het gewone alfabet (waarvan de doorsnee-invuller van de lijsten voor het Woordenboek zich bedient) laten weergeven. Een bekend voorbeeld uit de Overijsselse dialecten is de velaire of zelfs gutturale R, die in de IJsselsteden voorkomt, maar die door invullers net zo wordt geschreven als de apicale r die elders in Overijssel gebruikelijk is. Omdat het ‘brouwen’ een belangrijk sjibbolet in Overijssel is, hebben we bij de invullers nog eens navraag gedaan naar het optreden van dit verschijnsel.

Voor de in totaal 59 Overijsselse plaatsen in het Woordenboek van de Overijsselse Dialecten is nagegaan hoe het betreffende woord in het dialect werd gerealiseerd. Bovendien werd er een plaats uit het grensgebied opgenomen, namelijk Emlichheim in het Graafschap Bentheim. Ten slotte werd ook het ‘Nederlands’ als variabele toegevoegd. Daarmee hoopten we een antwoord te kunnen geven op de vraag welk dialect, of welke groep van dialecten, nu het dichtst bij het Nederlands staat (of daar het minst ver van verwijderd is).

3.2 De basisgegevens

De basisgegevens zijn georganiseerd in de vorm van een matrix met de plaatsen als rijen en de geselecteerde woorden als kolommen. De Nederlandse woorden (lemmatitels) kunnen we opvatten als variabelen die een plaats karakteriseren. Een variabele (of kenmerk) is niet precies hetzelfde als een lemma in het woordenboek. Het lemma *huis*, bijvoorbeeld, heeft in ons onderzoek twee variabelen: **huis** en **huis**. De variabele **huis** twee kenmerktoestanden, de *h* gerealiseerd of weggelaten. De variabele **huis** kan echter in drie toestanden voorkomen, namelijk met *oe* (velair), met *uu* (palataal) of met *ui* (gediftongeed).

Elk taalverschijnsel (*h/-*, *oe/uu/ui*) is maar één keer als variabele genoteerd, maar een woord kan dus twee keer, of zelfs vaker, in de matrix voorkomen.

Er zijn variabelen die in twee toestanden kunnen voorkomen, de zogenaamde *two-state* variabelen en variabelen die in meer dan twee toestanden kunnen voorkomen, de *multi-state* variabelen. Van deze laatste categorie is **huis** dus een voorbeeld, maar ook **voor** heeft drie toestanden (**voor**, **veur**, **vuur**), en **goot**

is een variabele met zelfs zes toestanden. De variabele met het grootste aantal toestanden, namelijk zeven, betrof het woord *heg*. Soms kunnen meerdere toestanden voorkomen binnen één en dezelfde plaats. In sommige gevallen ten slotte, kon de toestand van een kenmerk voor een bepaalde variabele niet worden vastgesteld (*missing values*).

In de matrix werd de uitspraak van het betreffende woord in de plaats in kwestie opgenomen in de schrijfwijze van het Woordenboek, dat wil zeggen een niet-fonetische schrijfwijze. Alleen van de *r* werd aangegeven of deze met de tongpunt dan wel met de huig wordt gearticuleerd. Voor het overige is de keuze van de spelling niet van belang geweest: elke niet-fonetische spelling in Overijssel (en er zijn zeker vijf in omloop) geeft in principe hetzelfde eindresultaat.

Nadat van elke woord was bepaald hoe die in de dialecten wordt gerealiseerd, is dat woord omgezet in één of meerdere variabelen. In elk vakje van de matrix, op de coördinaat van plaats en variabele, wordt dan de toestand genoteerd. Onderstaande matrix geeft weer het woord *huis* als voorbeeld, dat uit twee variabelen bestaat, met twee, en respectievelijk drie toestanden:

Variabele:	huis: h	huis: klinker
Nederlands	gerealiseerd	ui
Enschede	gerealiseerd	oe
Deventer	gerealiseerd	uu
Zwolle	afwezig	uu

Voor de verdere analyse was het nodig om de variabelen in binaire vorm te noteren. Dit betekent dus dat ook de variabelen die in meerdere toestanden voorkomen, moeten worden getransformeerd naar *two-state* variabelen. Elke variabele is daartoe opgesplitst in net zo veel deelvariabelen als aanwezige toestanden. De toestand kan dan gecodeerd worden als “1” voor aanwezig en als “0” voor afwezig. Uitgewerkt voor het woord *huis*, levert dit de volgende matrix op:

Deelvariabele:	huis:	huis:	huis:	huis:	huis:
Toestand:	h gerealiseerd	h afwezig	klinker oe	klinker uu	klinker ui
Nederlands	1	0	0	0	1
Enschede	1	0	1	0	0
Deventer	1	0	0	1	0
Zwolle	0	1	0	1	0
Hardenberg	1	0	1	1	0

Aan deze matrix is nog Hardenberg toegevoegd als voorbeeld van een plaats waar van één variabele (**huis**) twee toestanden voorkomen.

De uiteindelijke matrix had een omvang van 60 plaatsen met 200 (deel)variabelen.

3.3 De clusteranalyse

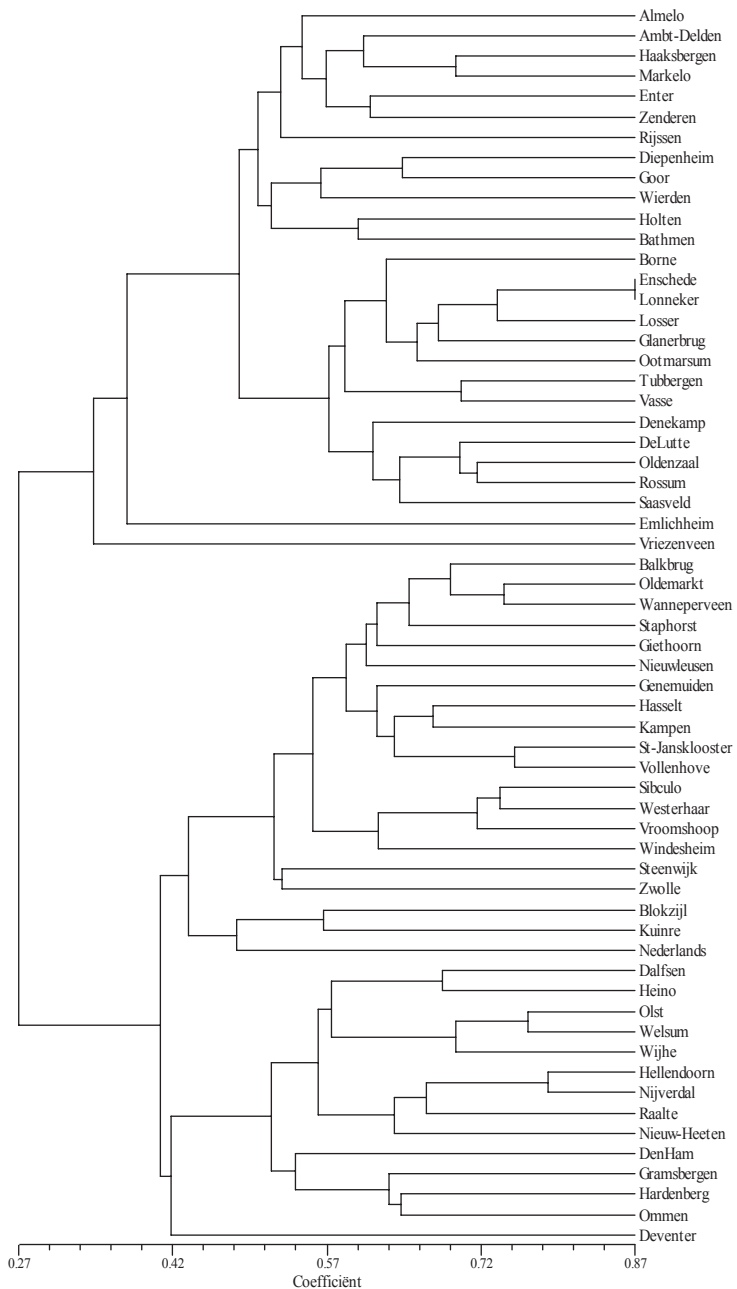
De volgende stap was het bepalen van de mate van overeenkomst tussen de 60 plaatsen onderling. Hiervoor hebben we de Index van Jaccard gebruikt (Sokal & Sneath 1963). De similariteit tussen twee plaatsen wordt door deze index berekend als de som van het aantal keren dat voor beide plaatsen een positieve score ("1") gevonden werd, gedeeld door dit zelfde aantal maar verhoogd met het aantal malen dat slechts één van beide plaatsen een positieve score had. De similariteit tussen Zwolle en Hardenberg zou, berekend voor de vijf deelvariabelen zoals in bovenstaande tabel gegeven, een waarde bereiken van $\frac{1}{4} = 0,25$. De waarde van de index loopt theoretisch van 0 (er is geen enkele overeenkomst tussen beide plaatsen) tot 1 (er is maximale overeenkomst tussen beide plaatsen, dat wil zeggen, beide dialecten zijn identiek). De resultaten van de similariteitsberekeningen kunnen in een similariteitsmatrix worden weergegeven.

Op basis van de similariteitsmatrix kunnen de plaatsen vervolgens gegroepeerd worden. De procedure die we hebben toegepast voegt plaatsen of clusters van plaatsen samen tot grotere eenheden. Het is bovendien een hiërarchische methode, die er dus voor zorgt dat de clusters die gevormd worden, elkaar volledig uitsluiten of juist bevatten. Dit maakt het mogelijk om het resultaat in de vorm van een hiërarchische boomstructuur, het dendrogram, weer te geven. De meest gebruikte methode voor een dergelijke procedure is de *group-average clustering* methode (Sokal & Sneath 1963), en deze hebben we hier ook toegepast. Bij deze methode wordt de similariteit van twee clusters van plaatsen berekend als het gemiddelde van de waarden voor de afzonderlijke plaatsen.

De clustering, uitgevoerd met het computerpakket NTSYS (Rohlf 2004), leverde het dendrogram dat het uitgangspunt vormt van de bespreking van de resultaten, die hieronder volgt.

4. Resultaten

Bij inspectie van het dendrogram valt meteen op dat er twee duidelijke, grote clusters zijn te onderscheiden. Het ene cluster loopt van 'Almelo' tot en met 'Vriezenveen', en bestaat uit plaatsen in het oosten van Overijssel, het andere loopt van 'Balkbrug' tot en met 'Deventer', en bestaat uit plaatsen in het westen.

De belangrijkste dialectscheiding in Overijssel is dus een van noord naar zuid lopende grens. De gebieden ten oosten en ten westen van deze grens noemen we, conform het gangbare gebruik in Overijssel, Twente en West-Overijssel. Beide clusters vallen verder onder te verdelen en deze verdeling wordt hierna verder besproken per cluster.

4.1 Twente

In de groep ‘Twente’ opponeert Vriezenveen in z’n eentje tegenover de rest van die groep. Opvallend is dat het dialect van het Duitse Emlichheim weliswaar ook een buitenbeentje is, maar nog net iets minder een buitenbeentje dan het Vriezenveens. Binnen de groep van het Twents die overblijft als we Vriezenveen en Emlichheim buiten beschouwing laten, kunnen we dan weer twee groepen onderscheiden, die ongeveer even groot zijn. De eerste groep omvat Saasveld, Rossum, Oldenzaal, De Lutte, Denekamp, Vasse, Tubbergen, Ootmarsum, Glanerbrug, Losser, Lonneker, Enschede en Borne. Deze groep kunnen we als Noord- en Oost-Twents aanduiden. De tweede groep omvat Bathmen, Holten, Wierden, Goor, Diepenheim, Rijssen, Zenderen, Enter, Markelo, Haaksbergen, Ambt-Delden en Almelo, en deze groep noemen we dan West- en Zuid-Twents. Tot deze dialectologisch-Twentse groep horen ook twee dialecten die niet onder het geografische begrip Twente vallen, namelijk de dialecten van Bathmen en Holten.

Binnen ‘Twente’ onderscheiden we, samenvattend, vier subgroepen, twee kleine en twee grote:

- Vriezenveens
- Emlichheims
- Noord- en Oost-Twents (op de kaart (p.71) NOT)
- Zuid- en West-Twents (WZT)

4.2 West-Overijssel

Ook het niet-Twentse gedeelte van Overijssel laat zich in subgroepen opdelen. De eerste splitsing laat twee redelijk grote groepen zien. In de eerste groep (‘Balkbrug’ tot en met ‘Nederlands’) zitten de dialecten van Noordwest-Overijssel (ook wel de ‘Kop van Overijssel’ genoemd) inclusief de IJsselsteden Zwolle en Kampen, de dialecten langs de voormalige Dedemsvaart (Nieuwleusen, Balkbrug), en het meer naar het oosten gelegen Vroomshoop, Westerhaar en Sibculo. De drie laatstgenoemde plaatsen zijn opvallend, omdat ze als het ware een exclave

vormen: door de plaatsen langs de Vecht zijn ze afgesneden van de plaatsen langs de Dedemsvaart waarmee ze een dialectologische eenheid vormen. Vanwege die uitbreiding naar het oosten kan men niet spreken van ‘Noordwest-Overijssels’, maar is het beter om de groep aan te duiden als Noord-Overijssels. Het gaat grosso modo om alle dialecten ten noorden (noordwesten en noordoosten) van Zwolle, met inbegrip van de Overijsselse hoofdstad.

De andere grote groep (‘Dalfsen’ tot en met ‘Deventer’) bestaat uit de dialecten die in het zuidwestelijke deel van Overijssel, tussen de IJssel en de Sallandse Heuvelrug worden gesproken (hierin vallen ook Hellendoorn en Nijverdal, die in dialectologisch opzicht bij Salland horen, en niet bij Twente), en uit de dialecten die meer stroomopwaarts langs de Vecht worden gesproken (Ommen, Gramsbergen en Hardenberg). Conform de gebruikelijke streekaanduidingen benoemen we dit cluster als Sallands. Het is overigens mogelijk om binnen het dendrogram het Vechtdals (de dialecten helemaal links, m.u.v. het Deventers) te onderscheiden van het Sallands.

In de grote clusters, Noord-Overijssels resp. Sallands vinden we ook nu weer, net als in Twente, afwijkende, terzijde staande dialecten. Binnen het cluster Sallands wordt een heel aparte plaats ingenomen door het dialect van Deventer. Binnen het cluster Noord-Overijssels zijn dat de dialecten van Kuinre en Blokzijl. Bij deze dialecten hoort ook het dialect van Blankenham, dat net als Kuinre en Blokzijl op de oude Zuiderzeedijk ligt, ongeveer halverwege die twee plaatsen. Blankenham is niet in het Woordenboek van de Overijsselse Dialecten vertegenwoordigd en ontbreekt dus ook in onze analyse, maar volgens de zegslieden in Kuinre en Blokzijl wijkt het Blankenhams niet veel van de genoemde dialecten af, waarbij het met name met het Kuinders overeenstemt.⁽⁴⁾ Ook met enkele dialecten ten noorden van Kuinre, in de Stellingwerven, is er een duidelijke verwantschap. Deze dialecten in de gemeente West-Stellingwerf, die net als Kuinre, Blankenham en Blokzijl de Stellingwerfse *èè* niet hebben, worden ‘Westhoekers’ genoemd (Bloemhoff 2005). Gezien de overeenstemming met de Stellingwerfse dialecten kiezen we ervoor om dit geografisch-aansluitende gebied in Overijssel eveneens ‘Westhoekers’ te noemen; ook vanuit Overijssels perspectief (het gaat om de meest-westelijke dialecten in de provincie) is deze aanduiding adequaat.

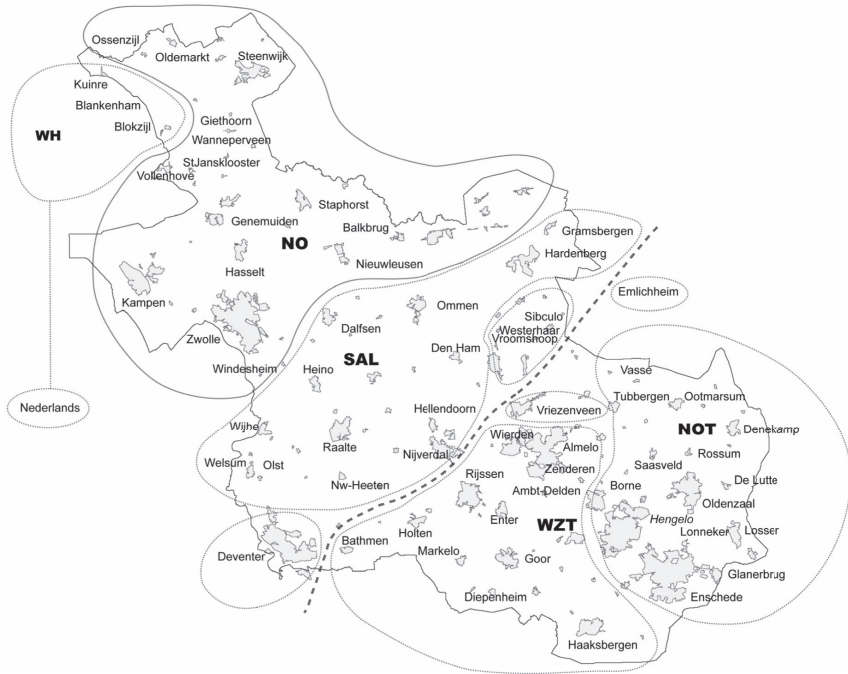
Links van Kuinre ziet men in het dendrogram, met het Kuinders en Blokzijls verwant, ook nog het Nederlands. Nu bevindt zich tussen Kuinre en Blokzijl

⁽⁴⁾ Van 1597 tot 1795 vormden Kuinre en Bankenham één schoutambt, onder de schout van Blankenham, na 1811 was het kerspel Blankenham enige jaren onderdeel van de gemeente Kuinre (De Graaf 2006:11-15).

inderdaad het gehucht Nederland, maar met ‘Nederlands’ is nochtans niet de taal van dit plaatsje bedoeld. Het gaat hier om de Nederlandse standaardtaal, die hier dus als een dialect, met zijn eigen varianten, behandeld wordt (zie 3.1). De dialecten van Kuinre en Blokzijl, de meest westelijke dialecten van Overijssel, staan relatief het dichtst bij die Nederlandse standaardtaal.

Voor het westelijke, niet-Twentse deel van de provincie zien we dus vier categorieën, twee grote en twee kleine:

- Noord-Overijssels (NO)
- Westhoekers (met daarbij het ‘Nederlands’) (WH)
- Sallands (SAL)
- Deventers

5. Bespreking van de resultaten

5.1 De grens tussen Oost- en West-Overijssel

Overijssel valt uiteen in twee hoofdgroepen: Oost- en West-Overijssel. Wanneer we naar de grens tussen beide dialectgebieden kijken, zien we dat deze min of meer samenvalt met de grens tussen het historische drostambt Twente en het

drostambt Salland. Ook later, in de Franse tijd, is dit een bestuurlijke grens geweest, namelijk tussen het Arrondissement van Almelo (Twente) en het Arrondissement van Deventer (Salland). Deze bestuurlijke, en dus ook taalkundige, grens beantwoordt aan een belangrijke fysisch-geografische grens, namelijk de veengebieden tussen de heuvels van de Sallandse Heuvelrug en Twente. Eeuwenlang waren hier, in het Almelse Veen en het Rijssense Veen, ondoordringbare moerassen (Drijfhout en Jassies z.j.:17). Alleen in het zuiden was een verbinding mogelijk: daar liep de straatweg van Twente naar Deventer en verder naar het westen (nu de provinciale weg N344) over Holten en Bathmen. Juist deze twee plaatsen, die niet tot dat historische en bestuurlijke begrip Twente behoord hebben, hebben wel een Twentse kleur in hun taal, en behoren daardoor tot het taalkundige cluster Twente. Den Ham, Hellendoorn en Nijverdal, die historisch gezien niet tot Twente behoord hebben, maar in onze tijd door sommigen daar wel toe gerekend worden, zijn dialectologisch inderdaad niet-Twents.

De taalgrens in Overijssel volgt niet alleen een bestuurlijke en fysisch-geografische grens, maar ook een religieuze grens (zie ook Van Reenen 2006, m.n. hoofdstuk 6, 'Gereformeerd versus katholiek'). In de Nederlandse verhoudingen is Overijssel, religieus gezien, een bijzondere provincie. Het is de enige provincie die niet overwegend protestant of katholiek is (met minderheden van de andere signatuur), maar waar beide bevolkingsgroepen elkaar min of meer in evenwicht houden.

Zowel in Twente als in West-Overijssel zijn er dialecten die wat terzijde van de hoofdmoot staan; in Twente is dat het Vriezenveens, in het westen het Westhoekers en het Deventers. Opmerkelijk is dat Vriezenveen de grootste afstand tot het Nederlands bewaart, terwijl het Westhoekers juist relatief dicht bij het Nederlands staat.

5.2 Vriezenveens

Op de uitzonderlijke positie van het Vriezenveens is al vaker gewezen (zie het literatuuroverzicht in Entjes 1970:1-2). Aanvankelijk is wel gedacht aan relictten die de kolonistoren uit hun gebied van herkomst zouden hebben meegenomen. Later is men op het standpunt gekomen dat autochtone, dus Twentse of Westfaalse relictvormen, in Vriezenveen beter dan elders in Twente bewaard zijn gebleven (Heeroma 1970:251-252, Entjes 2001:28). Misschien zijn ze bewaard gebleven doordat Vriezenveeners in den vreemde (ze gingen voor hun handel naar Rusland) het oude zijn gaan koesteren (vgl. Naarding 1961).

5.3 Westhoekers

De dialecten van Kuinre, Blankenham en Blokzijl staan het dichtst bij het Nederlands. Dit zijn de meest westelijke dialecten van Overijssel, de dialecten die het dichtst bij Holland liggen en via de Zuiderzee ook veel contact met Holland hebben gehad (Blokzijl zelfs nog iets meer dan Kuinre – Blokzijl is oorspronkelijk een Hollandse kolonisatie op Overijsselse bodem, zie Scholtmeijer 2005). Omdat het Hollands sterk op het Nederlands lijkt, zijn deze Hollands gekleurde dialecten dicht bij het Nederlands uitgekomen.

5.4 Deventers

Ook de uitzonderlijke positie van Deventer binnen de Sallandse dialecten zou men kunnen verklaren uit de geschiedenis. Deventer is een oude industriestad.⁽⁵⁾ In de 19de eeuw verdrievoudigde door de industrialisatie het inwonertal van ruim 9.000 tot 26.000 (Ten Hove 1998:232). Veel arbeiders zijn van buiten naar de stad getrokken, hebben hun eigen dialect achtergelaten, maar ook het autochtone Deventers doen verdwijnen. Winkler kon in 1874 al schrijven: “Tegenwoordig hoort men het echte, oorspronkelijke deventersch weinig meer; door den invloed van het nederlandsch en van den hollandschen tongval is het hedendaagsche deventersch zeer verbasterd en verlopen.” (Dialecticon I: 373). Ook Draaijer uitte zich al in de negentiende eeuw verontrust over de achteruitgang van het Deventer dialect (zie Nijen Twilhaar 1999:59).

Geografisch behoort Deventer tot Salland, maar het heeft zich door de industrialisatie uit het dialectologische verband van Salland losgemaakt.

5.5 De overige gebieden

Sallands, Noord-Overijssels, Zuid- en West-Twents en Noord- en Oost-Twents zijn allemaal wat groter dan de hiervoor besproken gebiedjes, die uit één of een paar plaatsen bestaan. Binnen de grote clusters Twente resp. West-Overijssel staan ze ook wat dichter bij elkaar.

Opmerkelijk is, dat het grote gebied Noord-Overijssels uit twee gebieden lijkt te bestaan: het ‘eigenlijke’ Noord-Overijssel, ten noorden van de lijn Windesheim-

⁽⁵⁾ Zo is Deventer de bakermat van de Nederlandse rijwielinindustrie. In 1869 vestigde Henricus Burgers er zijn eerste fabriek. Nog voor de eeuwwisseling bouwde hij een nieuwe fabriek, met de voor die dagen onvoorstelbare capaciteit van vijf- tot zesduizend fietsen per jaar. De fabriek was zeer vooruitstrevend: er werden ook fietsen met cardanaandrijving gebouwd (een uitvinding die overigens niet aansloeg), motorfietsen en in 1900 zelfs een auto. In 1903 bracht Burgers de eerste vouwfiets op de markt (Bos en Van der Ploeg 1989:77-78).

Dedemsvaart, en de exclave Sibculo-Westerhaar-Vroomshoop. Dat laatste gebied vormt een vrij jonge, negentiende-eeuwse kolonisatie in het (Vriezenveense) veen, waar voornamelijk Noord-Overijsselse en Drentse arbeiders naartoe getrokken zijn (Zwier e.a. 1985). De overeenstemming tussen het grote noordelijke en het kleine oostelijke gebied laat zich op die manier verklaren.

Naast de bewoningsgeschiedenis kunnen ook religieuze denominaties taalverschillen en taalovereenkomsten bepalen. Op de correlaties Twents-katholiek resp. West-Overijssels-protestants is in 5.1 al gewezen. Maar ook binnen die grote gebieden zien we die correlaties terug. De verdeling van Twente in Noord-Oost en Zuid-West reflecteert weer een verdeling op kerkelijk terrein. “In religieus opzicht laat Twente een scherpe scheiding zien (...). Zo ontstond de situatie van een over het algemeen sterk katholiek Noordoost-Twente en een protestant Zuid-west-Twente” (Löwik 2003:21). Ook het westen van de provincie kent taalkundige weerspiegelingen van religieuze scheidslijnen. In Salland clusteren de katholieke plaatsen Raalte en Nieuw-Heeten, die overigens ook geografisch dicht bij elkaar liggen, duidelijk ten opzichte van de andere, niet-katholieke plaatsen.

Zeer opvallend is de samenhang tussen taal en religie in de Overijsselse hoofdstad Zwolle. Oudere, autochtone Zwollenaren kunnen aan de taal van hun stadsgeenoot horen of deze katholiek of protestant is. Zwolle ligt op de grens van het katholieke deel van Salland en het protestantse Noord-(West-)Overijssel, en heeft als centrumplaats mensen uit beide streken naar zich toe zien komen. Noord-Overijssel heeft lange klinkers in woorden waar Salland gerekte klinkers heeft (zie het overzicht hieronder), en het Zwols kent beide varianten, dat wil zeggen: katholieke Zwollenaren hebben de gerekte klinkers, protestantse de lange.⁽⁶⁾

6. Taalkundige correlaten

Hoewel de indeling door een samenspel van de verschillende taalkenmerken tot stand gekomen is, zijn er toch een paar eigenschappen die als sjibollet voor het betreffende gebied kunnen gelden:

Het Westhoekers karakteriseert zich door:

- de diftongering van *ol*, zelfs in woorden die in het Nederlands de *ol* bewaard hebben (*souder* ‘zolder’);
- pronomens van de tweede pers. enkelvoud begint met een *j-* (*jie* ‘jij’) (elders *d-* of klinker);
- diminutiefuitgang na korte klinker + *k* is *-jen* (*bakjen*).

⁽⁶⁾ Hanneke van Vilsteren, de eerste streektaalconsulente van de IJsselacademie en afkomstig uit Zwolle, wees ons hierop.

Het Deventers karakteriseert zich door de on-Overijsselse diftongering van middenvocalen: *boo^ut*, *deu^wk*, *bee^t* (Kloeke 1931:824).

Het Noord-Overijssels karakteriseert zich door:

- doorgaans lange klinkers *ee*, *eu* en *oo* waar andere Overijsselse dialecten korte (*e*, *ö*, *o*) of gerekte (*èè*, *öö*, *òò*) hebben: *ketel*, *sleutel*, *zomer*, *geute*;
- in samenstellingen van twee zelfstandige naamwoorden wordt de verbindingsklank doorgaans gevormd door alleen de *e*: *krantebak*, *hondehok*; elders in Overijssel is in dit soort woorden een (*e*)n hoorbaar: *krantnbak*, (*h*)*ondn*(*h*)*ok*;
- de verledentijdsvormen van werkwoorden in het enkelvoud krijgen *-te* of *-de* (*ik speulde* ‘ik speelde’), terwijl elders in Overijssel *-en* gebruikelijk is: *ik speulen*;
- de *h* aan het begin van het woord wordt niet uitgesproken (*uus* ‘huis’, *oek* ‘hoek’). Ten oosten van Zwolle is de *h* wel weer hoorbaar, en ook in de uiterste noordoosthoek van de Kop, in Kallenkote (Spa 2004:37). In beide gevallen vormt de snelweg de grens: aan de westzijde van de A28 en van de A32 blijft de *h* achterwege, aan de oostzijde van beide autosnelwegen wordt de *h* wel uitgesproken. De plaatsen die door de A28 doorsneden worden, Staphorst en Zwolle, zijn in hun geheel *h*-loos. De (verhoogde) snelweg vormt hier ook geen hindernis van betekenis.

Het Sallands karakteriseert zich door:

- de gerekte middenvocalen (*èè*, *öö*, *òò*): *kètel*, *göte*, naast korte in het oosten;
- *ä* voor Ned. *a*, *ää* voor Ned. *aa* langs de IJssel.

Het Twents karakteriseert zich ten opzichte van de West-Overijsselse dialecten door:

- de korte middenvocalen *è*, *ö*, *ò*: *kettel*, *götte*, *zommer*;
- een *ee* in woorden die in het Nederlands een *ie* hebben (*geter* ‘gieter’), een *oo* in woorden die in het Nederlands een *oe* hebben (*voot* ‘voet’);
- tussen twee klinkers is Ned. *-d-* een *-r-*: *berre*, *mirrag*;
- algemeen bewaard blijven van de wgm. *û* in *oe* (*hoes* ‘huis’);
- drie woordgeslachten.

Het West- en Zuid-Twents karakteriseert zich bovendien door:

- het optreden van de verkleinwoorduitgang *-jen* in bepaalde omgevingen: *vöögeltjen*, *päoltjen* (Kloeke 1931:828).

Het Noord- en Oost-Twents karakteriseert zich bovendien door:

- e-apocope na (vrouwelijke) zelfstandige naamwoorden;
- pronomen *doe* (naast *ie*), met bijbehorend werkwoord op *s* (*doe wèèrkens* ‘jij werkt’, *doe wèèrkdes* ‘jij werkte’).

Het Vriezenveens karakteriseert zich vooral door de (brekings)diftongen:

- met *j* of *w* als eerste element: *gjäl* ‘geel’, *kwennik* ‘koning’;
- met *e*-sjwa als tweede element: *bie-even* ‘beven’, *luu-egen* ‘leugen’;
- in woorden die elders in Overijssel en in het Nederlands een monoftong hebben: *bein* ‘been’, *berowp* ‘beroep’.

7. Vergelijking met overig onderzoek

7.1 Twente en West-Overijssel

Ook op de kaarten van Daan (1969) en Heeringa (2004) vindt een tweedeling van Overijssel plaats in Twente en West-Overijssel. Daan laat, net als in onze indeling, de grens tussen beide gebieden ten oosten van Nijverdal lopen; bij Heeringa is het minder duidelijk waar die grens precies loopt. Nijen Twilhaar (2003:19) trekt een kaarsrechte, verticale lijn door Overijssel om het Twents van het Sallands te onderscheiden. In de begeleidende tekst nuanceert hij dat door de Regge en de Vecht als de west- resp. noordgrens van het Twents te nemen (idem:18). In deze optiek behoren de dialecten van Hardenberg, Sibculo, Westerhaar, Vroomshoop en Den Ham dus tot het Twents, terwijl wij ze tot het (West-Overijsselse) Sallands rekenen. Entjes vindt het “wel begrijpelijk, dat over het dialect van Den Ham als over Twents-Sallands gesproken wordt. Het vertoont eigenaardigheden van zowel Twents als van Sallands en de ligging van Den Ham doet ook al geen hang naar beide vermoeden.” (2001:29). Vroomshoop is volgens Entjes (idem) een moderne veenkolonie, wat nog door zou klinken in de verwantschap met het Noord-Overijssels en het Drents, de oorspronggebieden van de kolonisten.

7.2 Binnen Twente

Daan deelt, net als ons dendrogram, Twente in in twee grotere gebieden. Het zuidelijke Twents heeft dezelfde kleur gekregen als het westelijke Twents, en dat is in overeenstemming met onze bevinding van een Zuid- en West-Twents naast een Noord- en Oost-Twents, al valt over de precieze loop van de grens te discussiëren. In de indeling van het Nederlandse taalgebied op basis van lexicale afstanden (Heeringa & Nerbonne 2006: 253) zien we Twente eveneens in

twee stukken gedeeld: een oostelijk stuk (dat samen met het niet-Twentse deel van Overijssel, de Achterhoek, de oostelijke Veluwe en zuid-Drenthe de groep ‘Overijssel’ vormt) en een westelijk stuk. Dat heeft de naam ‘Vriezenveen en omstreken’ gekregen, maar wie het kaartje nauwkeurig bekijkt, valt op dat dat ‘omstreken’ wel heel ruim genomen moet worden: het gebied loopt helemaal van de noord- tot de zuidgrens van de provincie. De naam West-Twents was adequater geweest. Juist op lexicaal gebied heeft Vriezenveen geen uitzonderingspositie (zie ook Scholtmeijer 2006:100), zoals het kaartje van Heeringa & Nerbonne laat zien, en het is dan ook wat vreemd dat hele West-Twents de naam van alleen deze plaats te geven.

7.3 Vriezenveen (en Kuinre)

De bijzondere positie van Vriezenveen springt ook in indelingen van Daan en van Heeringa naar voren. Rond Vriezenveen heeft Daan een rondje getekend, ten teken dat “de dialecten verschillen van de andere, die met dezelfde kleur zijn aangegeven.” (Daan 1969:37). Die status deelt Vriezenveen met de Hollandse vissersplaatsen Egmond, Katwijk en Scheveningen; Vriezenveen is dus de enige niet-Hollandse plaats en de enige niet-vissersplaats met zo’n bijzondere status. Het is het meest bijzondere dialect van Overijssel, en een van de meest bijzondere van het hele Nederlandse taalgebied. Bij Heeringa heeft Vriezenveen een grijs ruitje gekregen, net als Kuinre (en verder geen enkele plaats in de provincie Overijssel): “the grey diamonds represent varieties that do not actually belong to the group in which they are found geographically” (2004: 247).

7.4 West-Overijssel

In de indeling van Daan maken het Kuinders en het Blokzijls deel uit van het Stellingwerfs, net als de dialecten van Vollenhove, Sint-Jansklooster en Wanpeerveen. In onze dendrografische indeling van Overijssel maken de drie laatstgenoemde plaatsen deel uit van het Noord-Overijssels. Dat geldt ook voor de eveneens dendrografische indeling die Heeringa maakte: hij ziet Vollenhove c.s. aansluiten bij de rest van Overijssel, en trekt de grens tussen deze plaats en Kuinre (“Since Oldemarkt, Steenwijk and Vollenhove fit perfectly among the other Overijssel varieties while Kuinder is rather apart, we suspect that Kuinder is still a real Stellingwerf variety, while the other varieties are much more strongly related to the Overijssel varieties” (2004:248)). Het is jammer dat Heeringa Blokzijl niet in zijn onderzoek betrokken heeft, want nu weten we niet precies waar op basis van de RND-gegevens (Heeringa’s uitgangspunt) de

grens tussen Kuinre en Vollenhove ligt. Bloemhoff (2002:23-24, 2005) legt die grens tussen Blankenham en Blokzijl. Wij leggen de grens zuidelijker, en voegen ook Blokzijl nog in dit kleine cluster. Maar dan houdt dit gebied ook echt op. Vollenhove, Sint-Jansklooster etc. horen tot het Noord-Overijssels, waarbinnen ook bijvoorbeeld Kampen en Staphorst vallen. Bij Daan valt Kampen onder het Gelders-Overijssels, en Staphorst onder het Zuiddrents. Bij ons loopt tussen Kampen en Staphorst geen grens.

Meer naar het oosten loopt de scheiding tussen het Zuiddrents en het Gelders-Overijssels op Daans kaart wel weer parallel met onze grens tussen het Noord-Overijssels en het Sallands. Dat oostelijke Noord-Overijssels valt dan samen met Daans Zuiddrents (een naam die natuurlijk net zo goed te verdedigen is; de provinciegrens tussen Overijssel en Drente is geen dialectgrens), terwijl het Gelders-Overijssels van Daan samenvalt met ons begrip Sallands. De eenheid die Daan ziet in de dialecten tussen Vecht, Regge en IJssel stemt overeen met onze bevindingen. De westgrens van dit dialect loopt bij Daan over de Veluwe, en omsluit dus ook Kampen en Zwolle, die bij ons weer tot het Noord-Overijssels gerekend worden.

8. Conclusies en afsluiting

Met ons onderzoek hebben we een precieze indeling kunnen maken van de dialecten die worden gesproken in de provincie Overijssel. Deze indeling is gebaseerd op recent verzameld en taalkundig uiteenlopend (fonologisch, morfologisch, lexicaal) materiaal. De algemeen aanvaarde indeling van Overijssel in twee gebieden, Twente en West-Overijssel, wordt door dit onderzoek onderbouwd, al lopen de grenzen anders dan velen veronderstellen. Den Ham, Hellendoorn en Nijverdal spreken geen Twents, maar een Sallands dialect. Anderzijds vallen Holten en Bathmen, plaatsen die niet tot het geografische Twente worden gerekend, wel in het cluster dat voor de rest uit Twentse dialecten bestaat. Niet de Sallandse Heuvelrug zelf vormt de grote dialectscheiding in Overijssel, maar de heide- en veengronden die aan de oostflank ervan, in het afwateringsgebied, liggen. In het zuiden dringt het Twents langs de oude (handels)weg bijna tot in Deventer door.

Deventer zelf behoort echter niet tot Twente, maar ook binnen Salland neemt deze stad een uitzonderingspositie in. De uitzonderlijke positie van het Vriezenveens, die we uit eerdere indelingen reeds kenden, wordt eveneens door dit onderzoek onderbouwd. Ook de bijzondere positie van het Kuinders wordt bevestigd, al is het dialect wat minder uitzonderlijk dan eerdere studies wel hebben doen

lijken. Ook het Blokzijs, en het dialect van het tussen Kuinre en Blokzijl gelegen Blankenham zijn verwant. Bovendien hebben deze westelijke dialecten, meer nog dan met de overige Overijsselse dialecten, een verwantschap met de Nederlandse standaardtaal.

In grote lijnen (de tweedeling van Overijssel, de bijzondere status van Vriezenveen, Kuinre en Blokzijl) sluiten onze resultaten aan bij de bekende indelingen van Daan (1969, grotendeels intuïtief) en die van Heeringa (2004, dialectometrisch). Eventuele verschillen zijn te herleiden tot terminologie (bijv. ‘West-Twents’ tegenover ‘Vriezenveen en omstreken’), en het aantal opgenomen plaatsen. Wanneer naast Kuinre ook Blokzijl in de dialectometrische beschouwing betrokken wordt, neemt het dialect van de eerstgenoemde plaats niet langer een uitzonderingspositie in, maar vormt het een onderdeel van een subgroep. De exacte omvang van deze subgroepen, en daarmee de precieze grens, is in dit onderzoek aangegeven. Dat geldt ook voor de precieze grens tussen West-Overijssel en Twente, die bijvoorbeeld tussen Nijverdal en Rijssen loopt, en op twee uitzonderingen na de oude landschappelijke en bestuurlijke grens reflecteert. In deze verfijning schuilt de meerwaarde van het hier gepresenteerde onderzoek.

We sluiten dit overzicht af met een suggestie voor toekomstig onderzoek. In het huidige onderzoek hebben we ons beperkt tot de provincie Overijssel, wat natuurlijk geen dialectologische afbakening is. Men zou willen weten hoe de thans getrokken grenzen over de provinciegrenzen heen lopen.

De mogelijkheden daartoe zijn ten zuiden van Overijssel het gunstigst. Zoals gezegd is de basis voor het huidige onderzoek het Woordenboek van de Overijsselse Dialecten. Volgens precies hetzelfde stramien is reeds eerder het Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten opgezet, en wordt thans gewerkt aan het Woordenboek van de Veluwe Dialecten (onderdeel van het project Woordenboek van de Gelderse Dialecten, waarin ook nog het Rivierengebied participeert). Op basis van de combinatie van deze woordenboeken kunnen we in de toekomst de hele zuidelijke helft van het Nedersaksisch in Nederland (i.c. Gelderland en Overijssel) verder dialectometrisch indelen.

Bibliografie

BERG, B. VAN DEN

2003, *Phonology & Morphology of Dutch & Frisian Dialects in 1.1 million transcriptions. Goeman-Taeldeman-Van Reenen-project 1980-1995. Version 2.2* (cd-rom). Amsterdam: Meertens Instituut.

BOS, J. EN A. VAN DER PLOEG

1989, *Onderweg in Overijssel. Verkeer en vervoer in verleden en heden*. (Jaarboek Overijssel 1989). Zwolle: Waanders.

BLANCQUAERT, E.

1948, *Na meer dan 25 jaar dialect-onderzoek op het terrein*. Gent: Koninklijke Academie voor Taal- en Letterkunde.

BLOEMHOFF, H.

2002, *Stellingwerfs*. (Taal in Stad en Land 9). Den Haag: Sdu.

BLOEMHOFF, H.

2005, 'Stellingwerfs en z'n 'Westhoeke': een reeks verfijningen door dialectonderzoek.' In: J. Engelsman e.a. (red.), *Taal als levenswerk. Aspecten van de Nederlandse taalkunde*. Den Haag: Sdu, p. 13-18.

DAAN, JO EN D.P. BLOK

1969, *Van randstad tot landrand. Toelichting bij de kaart: Dialecten en Naamkunde*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.

DRIJFHOUT, H. EN K. JASSIES

z.j., *Het Overijsselse volkskarakter*. Heiloo: Kinheim.

ENTJES, H.

1970, *Die Mundart des Dorfes Vriezenveen in der niederländischen Provinz Overijssel*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.

ENTJES, H.

1974, *Dialecten in Nederland*. Haren: Knoop & Niemeijer.

ENTJES, H.

2001, 'Taal en gemeentelijke herindeling.' 't *Middendorpshuis* (kwartaalblad oudheidkundige vereniging Den Ham-Vroomshoop), p. 26-30.

GOEMAN, A. EN J. TAEDEMAN

1996, 'Fonologie en morfologie' van de Nederlandse dialecten. Een nieuwe materiaalverzameling en twee nieuwe atlasprojecten.' *Taal en Tongval* 48, p. 38-59.

GOEMAN, T. EN E. WATTEL

2006, 'Transcriptie en diffusie. Het ware beeld van de EI-diftongering bij diffusie tegen de achtergrond van transcribenteneffecten.' *Taal en Tongval* 58, p. 84-102.

- GRAAF, T. DE
2006, *Leven in Blankenham. Een Overijsselse plattelandsgemeenschap in het tijdvak 1650-1850*. Kampen: IJsselacademie.
- HEERINGA, W.J.
2004, *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- HEERINGA, W. EN J. NERBONNE
2006, 'De analyse van taalvariatie in het Nederlandse dialectgebied: methoden en resultaten op basis van lexicon en uitspraak.' *Nederlandse Taalkunde* 11, p. 218-257.
- HEEROMA, K.
1970, 'De taalgeschiedenis van Overijssel'. In: B.H. Slicher van Bath e.a. (red.), *Geschiedenis van Overijssel*. Zwolle: Waanders, p. 237-252.
- HINSKENS, F. EN M. VAN OOSTENDORP
2006, 'De palatalisering en velarisering van coronale nasaal-plosief clusters in GTR. Talige, dialectgeografische en onderzoekerseffecten.' *Taal en Tongval* 58, p. 103-122.
- HOPPENBROUWERS, C., EN G. HOPPENBROUWERS
1988, 'De featurfrequentie-methode en de classificatie van de Nederlandse dialecten', *TABU* 18, 51-92.
- HOPPENBROUWERS, C., EN G. HOPPENBROUWERS
2001, *De indeling van de Nederlandse streektalen. Dialecten van 156 steden en dorpen geklasseerd volgens de FFM*. Assen: Van Gorcum.
- HOVE, J. TEN
1998, *Aan knellende banden ontworsteld. De stedenbouwkundige ontwikkeling van Deventer in de 19de eeuw*. Kampen: IJsselacademie.
- KLOEKE, G. G.
1931, 'De taal van Overijssel', in: G.A.J. Engelen van der Veen, G.J. ter Kuile, R. Schuiling (red.), *Overijssel*. Deventer: Kluwer.
- LÖWIK, F.G.H.
2003, *De Twentse Beweging. Strijd voor Modersproake en Eigenheid*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- NAARDING, J.
1961, 'Enige opmerkingen inzake conservatieve dalecten'. *Taal en Tongval* 13, p. 205-213.

- NIJEN TWILHAAR, J.
1999, 'Het Deventers. Lexicale veranderingen in de afgelopen eeuw'. In: J. Kruijsen en N. van der Sijs (red.), *Honderd jaar stadstaal*. Amsterdam/Antwerpen: Contact, p. 59-73.
- NIJEN TWILHAAR, J.
2003, *Sallands, Twents en Achterhoeks*. (Taal in Stad en Land 14). Den Haag: Sdu.
- REENEN, P. VAN
2001, 'Gereformeerd Den Ham in Salland met hoes'. 't *Middendorpshuis* (kwartaalblad oudheidkundige vereniging Den Ham-Vroomshoop), p. 31-35.
- REENEN, P. VAN
2006, *In Holland staat een 'Huis'. Kloekes expansietheorie met speciale aandacht voor de dialecten van Overijssel*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU/ Münster: Nodus.
- REXOVÁ, K., D. FRYNTA & J. ZRZAVÝ
2003, 'Cladistic analysis of languages: Indo-European classification based on lexicostatistical data.' *Cladistics* 19 (2003), p. 120-127.
- ROHLF, F.J.
2004, *NTSYS-pc. Numeral Taxonomy and Multivariate Analysis System. Version 2.11 T*. Setauket, New York: Exeter.
- RUITER, D. DE
2001, 'Den Ham en Vroomshoop. Geen Twente maar Salland.' 't *Middendorpshuis* (kwartaalblad oudheidkundige vereniging Den Ham-Vroomshoop), p. 2-4.
- SCHOLTMEIJER, H.
1999, *Naast het Nederlands. Dialecten van Schelde tot Schiermonnikoog*. Amsterdam/Antwerpen: Contact.
- SCHOLTMEIJER, H.
2005, 'Blokzijl, Balkbrug, Biddinghuizen. De ontvangst van het ABN.' In: J. Engelman e.a. (red.), *Taal als levenswerk. Aspecten van de Nederlandse taalkunde*. Den Haag: Sdu, p. 140-143.
- SCHOLTMEIJER, H.
2006, *Mörn! Taalgids Overijssel*. Assen: In Boekvorm.
- SIJS, N. VAN DER
2004, *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN*. Den Haag: Sdu.
- SOKAL, R.R & P.H. SNEATH
1963, *Principles of numeral taxonomy*. San Francisco/London: Freeman.

SPA, J.J.

2004, *De dialecten van Kallenkote, Steenwijk en Steenwijkerwold*. Kampen: IJsselacademie.

TAALATLAS VAN NOORD- EN ZUID-NEDERLAND.

1939-, Leiden.

WIELING, M, W. HEERINGA & J. NERBONNE

2007, 'An Aggregate Analysis of Pronunciation in the Goeman-Taeldeman-Van Reenen-Project Data', *Taal & Tongval* 59, p. 84-116

WINKLER, J.

1874, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*. 's Gravenhage: Nijhoff.

WOORDENBOEK VAN DE OVERIJSELSE DIALECTEN.

2000-, Kampen: IJsselacademie.

ZWIER, J. E.A.

1985, *Westerhaar-Vriezenveensewijk. Een dorp verscheen, waar turf verdween*. Westerhaar-Vriezenveensewijk: uitgave in eigen beheer.